AUT, XLII-XLIII, 2004-2005, p. 137-154

TRADUCEREA ÎN ISTORIA ROMÂNEI LITERARE. ATITUDINI TEORETICE CARACTERISTICE ANILOR 1830-1860*

de
Doina DAVID

Prin natura ei, limba literară impune cercetării metode parțial diferite de cele aplicate în studiul graiurilor populare. Formele sale trebuie astfel raportate la atitudinile teoretice explicite față de normă ale generațiilor de cărturari prin voința cărora s-a ajuns la româna literară de azi. Pornind de la această premisă metodologică, lucrarea îşi propune să evidenţieze rolul atribuit la noi, între 1830 şi 1860, traducerilor în procesul complex al modernizării culturii şi limbii literare, semnificațiile ideologice recunoscute acestei activități şi cele mai importante idei privitoare la limba culturii din prefețele cărților în discuție.

Continuând o veche tradiție culturală românească (a cărei valoare este remarcată, în 1838, de către G. Barițiu: BA, 46)[1], de care se diferențiază, însă, prin determinare istorică, bogata activitate de traducere din această perioadă face parte din ansamblul complex de eforturi spirituale de la baza occidentalizării romanice a culturii şi limbii române literare. Deşi nu lipseşte preocuparea pentru divertisment, traducerea răspunde, acum, în primul rând, cerințelor obiective ale unei societăți interesate de progres şi de afirmare europeană în cadru capitalist, fiind strâns legată de nevoile imediate ale instituțiilor culturale[2]: de manuale – a şcolii, de repertoriu dramatic – a teatrului, de legi moderne – a justiției, de informație – a presei, de texte cât mai fidele dogmei religioase – a bisericii, de modele pentru creația literară originală etc. Românii întrevăd puterile inovatoare ale traducerii şi faptul că ea poate avea urmări asupra conținutului şi formelor de expresie ale culturii, producând „strămutări

---

* Omagiu profesorului universitar şi omului de ştiință Vasile Frățilă, la împlinirea vârstei de 65 de ani.

[1] Folosim sigla BA pentru *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780-1866.* Coordonator: Tudor Vianu, Bucureşti, 1972.

[2] Este semnificativă, în acest sens, *Lista siglată a scrierilor consultate* de către N. A. Ursu şi Despina Ursu, din *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare,* I. *Studiu lingvistic şi de istorie literară*, Iaşi, 2004, p. 357 ş.u.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

lingvistice" (Al. Niculescu), adică transformări ale „limbii traducătoare" sub impactul celei traduse, mai ales dacă i se recunoaşte acesteia din urmă superioritatea culturală. În această epocă, traducerea este considerată *cale principală de cultivare* a vorbirii, de îmbogăţire şi fixare a limbii literare şi formă eficientă de a impune, în conştiinţa vorbitorilor, *modele* cultural-lingvistice şi literare (estetice) potrivite spiritului creator al poporului şi limbii române.

„Traducţiile cele bune – scrie Heliade în prefaţa gramaticii sale din 1828[3] – înfrumuseţează şi nobileşte limba, prin ele intră în limbă toate frasurile şi mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiţilor autori vestiţi, şi îmbrăţoşându-le le face ale sale"; „Meritul traducătorilor buni – afirmă în acelaşi sens, peste un deceniu, G. Barițiu – este mare: îmbogăţirea limbii prin traduceri de treabă şi descoperirea visteriilor din literatura altor popoare". Latinist moderat, atent la resursele expresive ale românei (literare şi populare) şi la „geniul" ei, mai exigent decât mulţi contemporani faţă de calitatea traducerii, G. Barițiu priveşte cultura română în continuitatea ei temporală şi geografică, subliniind nu doar valoarea tradiţiei instituite prin traducerea cărţii bisericeşti, în secolele anterioare, ci şi a muncii traducătorilor contemporani din Principate (vezi BA, 46, 47, 117). În acelaşi sens, este semnificativ faptul că, în special prin prefeţele lor, dar şi prin alte comentarii pe care le includ (privitoare la ortografie, gramatică, neologism, la unitatea şi varietatea românei literare), prin glosările în text, în subsolul sau la sfârşitul lui, traducerile sprijină activitatea teoretică de cultivare a limbii, întreprinsă în epocă pe diferite alte căi, şi în special iniţiativele filologice ale presei[4]; ele acţionează, totodată, în consens cu retorica. Putând oferi, aşadar, modele concrete de vorbire corectă şi frumoasă, prin comentariile lingvistice (stilistice) ale traducătorilor, aceste cărţi contribuie şi la *orientarea teoretică* a vorbitorilor în problematica limbii literare.

În această perioadă în care tendinţei de fixare a normei supradialectale i se opune, încă puternic, tradiţia vechilor dialecte literare, iar orientările teoretice sunt complexe şi adesea contradictorii, traducătorii simt uneori nevoia de a-şi prezenta explicit opţiunile lingvistice. Astfel, în 1842, când traduce şi publică o nuvelă istorică a Doamnei de Genlis, Ioan Brezoianu ţine să precizeze că nu a scris „în limba bucureşteanului, ci în limba românească" şi că, urmând „principiile de limbă ale lui Heliade" (selecţia formelor „clasice", mai apropiate de latină, a celor mai regulate gramatical, mai răspândite şi mai avantajoase prin eufonie), a ales, din „deosebitele idioame ale românilor", ceea ce reprezintă „rămăşiţă a

[3] *Ibidem,* p. 232.
[4] Pentru acestea, vezi Al. Andriescu, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea,* Iaşi, 1979.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

Latiumului" şi formele „învoite mai bine cu urechea şi cu bunul gust" (BA, 73). Găsim în prefețe, reflectând atitudinea traducătorului față de limbă, atât ideile raționale ale curentului istoric şi popular, cât şi ecouri ale ideologiei curentelor reformatoare.

Merită a fi menționat de asemenea faptul că însăşi alegerea textului la care se opreşte traducătorul este orientată de *criteriul limbii,* al stilului. În cartea scriitoarei franceze amintite, Brezoianu descoperă „simplitate în plan şi o curățenie de stil, o simetrie în amănunte, nişte conversații pline de naturel şi sentiment, o esactă pictură de năravuri" (BA, 73), adică un mod de a scrie exemplar, în acord cu recomandările manualelor de retorică (care, de altfel, apelau nu numai la texte româneşti originale, ci, adesea, şi la texte traduse, pentru a-şi argumenta principiile şi a-şi ilustra, cu exemple celebre, categoriile şi recomandările privind calitățile generale şi particulare ale stilului). Cu câțiva ani înaintea lui Brezoianu, G. Barițiu îndemna spre traduceri din clasicii universali, fiindcă limba lor este „lămurită şi curată", asociază „cu fieştecare zicere (vocabulă) o idee hotărâtă cuviincioasă"; are o „frumseță desăvârşită, o prelățire a unui duh puternic ce face pe cetitoriu să simțe, să respecteze şi să să mire de geniu, şi iarăşi o proporție harmonică a tuturor părților" (BA, 47). Acest ideal *estetic* al expresiei clasice este orientat de Barițiu şi spre vorbirea literară, devine, cu alte cuvinte, ideal intelectual, fapt semnificativ pentru relativa suprapunere care există, în gândirea epocii, între limba literară şi limba artistică.

Cele peste 600 de scrieri traduse din diferite limbi, în special însă din franceză, în intervalul amintit, înregistrate de Paul Cornea[5], configurează un ansamblu divers, nelipsit de o anumită inegalitate valorică, în care – spre deosebire de epoca veche dominată de traducerile religioase –, găsim mai ales opere laice, artistice, ştiințifice, filozofice, de morală, juridice, la care se adaugă articole preluate din presa străină. Numeroase, scrierile beletristice, îndeosebi proză, reprezintă trei vârste literare: iluminismul, primul romantism şi al doilea romantism. Putem avansa astfel ideea că toate stilurile fundamentale ale românei literare şi-au format şi prin traducere trăsăturile caracteristice.

Numărul mare de traducători remarcați de Paul Cornea arată că ne aflăm într-o etapă istorică de intens prozelitism cultural, când interesul pentru traducere este general. Este o fază încă neprofesională a activității, care are, însă, ca toate eforturile culturale contemporane, complexe şi importante semnificații. Cele politice şi etice sunt explicite în prefața la prima ediție, din 1835, a unei traduceri din franceză pe care o datorăm lui C. Negruzzi: melodrama *Triizeci de ani sau viața unui jucători de cărți,*

[5] *De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte – figuri – idei,* Bucureşti, 1966, p. 38 ş.u.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

după V. Ducange şi M. Dinaux, traducere interesantă atât ca document de limbă şi ca atestare a gustului estetic al vremii, cât şi prin afirmaţiile liminare ale traducătorului[6]. Negruzzi mărturiseşte sentimentul datoriei de „a îmbrăţoşa *patria*", ca „fieştecare adevărat moldovan" dintr-o epocă „a reformii ş-a civilizaţiii". Declară că „nu a privit la nimic altă", atunci când a hotărât să publice traducerea, „decât la *folosul* ce poate veni din ea şi la mulţămirea cetitoriului", a „publicului patriotic", susţinător al teatrului în limba română (la consolidarea căruia el contribuie în mod deosebit, îmbogăţindu-i repertoriul nu doar prin traduceri şi prelucrări, ci şi prin creaţii originale). „În sfârşit – declară scriitorul – traducătoriul aceştii drame o supune fără sfială criticii. Să roagă numai lui Dumnezeu să-i dăruiască îndelungul trai a lui Matusala, că doar să va învrednici *a auzi pe ştenă limba patriei* şi a vide, în locul lui Polcinel şi a lui Arlechin, reprezentându-să virtuţile şi eroiceştile fapte a Ştefanilor şi Alexandrilor" (NO, 447). Traducerea trebuia să deschidă, aşadar, căi de afirmare limbii şi literaturii naţionale. Accentul pus pe *folosul moral* al teatrului se asociază, în prefaţa din 1835, cu o succintă confesiune literară realistă: „Teatrul îi o oglindă. Tot ce este în lume, în istorie, în om să privede. […] El înfruntează pe cel rău, arătându-i subt o alegorie frumoasă toată urâciunea şi degrăduirea năravului său şi, criticând pe cel trecut, loveşte şi arată cu degitul pe cel de faţă" (NO, 446). Despre teatru ca „şcoală de moral" în slujba *binelui (general)* şi a *adevărului* (noţiuni etice importante) se vorbeşte mereu acum[7]. Negruzzi însuşi reia ideea în *Precuvântarea* din 1837 la traducerea dramei *Maria Tudor* de Victor Hugo, unde, „contaminat de gândirea romanticului francez"[8], asociază conceptele de *frumos, măreţie (grandoare), moralitate* şi *adevăr.* Supus comenzii sociale, dependent de gustul, cultura, numărul şi statutul social al spectatorilor, teatrul se adaptează la cerinţele publicului prin repertoriu, limbaj şi stil de interpretare actoricească, dar pe de altă parte, comunicând direct cu acest public, îl influenţează prin mijloace specifice. Având la bază motivaţii etice şi politice, „pedagogia teatrală" include educarea vorbirii prin mijloacele artei literare, prin procedeele comicului de limbaj[9], care vizează „urâciunea şi degrăduirea limbii", adică imoralitatea în întrebuinţarea

[6] Vezi Contantin Negruzzi, *Opere,* 3. *Teatru.* Ediţie critică de Liviu Leonte, Bucureşti, 1986, p. 446. În continuare: NO. Pentru primul volum al ediţiei (1974): NO_1; pentru volumul al doilea (1984): NO_2.

[7] Cf. şi PAUL Cornea, *Teatrul publicului sau publicul teatrului,* în LL, 1980, vol. III, p. 219.

[8] „Et ces deux mots, *grand* et *vrai* renferment tout. La verité contient la moralité, le grand contient le beau" afirmase V. Hugo (NO 515, 516).

[9] Despre acestea: Maria Cvasnâi, *Comicul de limbaj – formă de cultivare a limbii (în textul dramatic),* în LL 1981, vol. I, p. 36 ş.u.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

formelor acesteia. (Tradusă, prelucrată, originală, comedia este un gen literar preferat).

O scrisoare a lui Heliade reprodusă ca preambul la traducerea *Mariei Tudor* evidențiază faptul că traducătorul a sacrificat „orgoliul provincial", spre folosul nației, renunțând la varianta literară din Moldova, fapt care subliniază valoarea etică a actului său literar. Negruzzi – afirmă cu satisfacție Heliade (NO, 513, 514) – „a urmat" „pe tipul limbei noastre bisericeşti adoptate de *toți* rumânii de obşte" şi a ales „vorbele" „şi din Țara Rumânească, şi din Moldova", făcând un „amestec fericit", prin care a putut reda cu „justeță şi înnemerire" opera romanticului francez. Prin urmare, Negruzzi reuşeşte ca traducător, fiindcă adoptă o atitudine rațională față de normă; de fapt, el subscrie la ideologia lingvistică heliadistă. Principiile scrierii corecte invocate de Heliade cu acest prilej sunt dintre cele mereu repetate în scrierile sale şi bine cunoscute contemporanilor.

Afirmații care pun în evidență semnificații politice şi etice ale activității de traducere nu apar doar în prefețele operelor dramatice. Împreună cu A. Donici, Negruzzi traduce şi publică volumul de *Satire şi alte poetice compuneri de prințul Antioh Cantemir,* ținând să remarce, în prefața celor două ediții ale cărții (din 1844 şi 1858), apartenența autorului tradus la cultura română şi faptul că o asemenea scriere, „de cinstea unei *națiii*", se adresează celor care ştiu „a deosebi *frumosul folositor* de urâtul pretențios". Despre „frumosul folositor" se vorbeşte obişnuit în aceşti ani; de altfel, de la Şcoala Ardeleană înainte, toate actele culturale ale românilor sunt raportate la „binele nației" şi dorite ca utile, atribuindu-li-se finalități educative.

Definind cultura ca „obiectivare istorică a spiritului în forme care durează", E. Coşeriu observă că această „activitate creatoare" este ordonată, în libertatea ei, de norme interne „care implică o anumită morală, o anumită etică". Între acestea, respectul *tradiției* culturale a comunității istorice, dar şi *universalitatea,* respectul altor tradiții culturale. Specificul național „e cu totul inevitabil", dar el nu se opune universalității, fiindcă: „Toate lucrurile omenirii, şi toți gânditorii omenirii, şi toți poeții omenirii, şi toți oamenii de ştiință ai omenirii sunt şi ai noştri […]; cu ei ne lărgim orizontul istoric, ieşind dintr-o mărginire, dintr-un orizont cultural închis; nu ne confundăm, ci ne unim cu toată omenirea"[10].

De această înțelegere a *relației național-universal* în cultură se apropie şi generația de intelectuali români a anilor 1830-1860. În conştiința acesteia, modernizarea vieții sociale, a culturii, a limbii presupune

[10] Eugen Coşeriu, *Deontologia culturii,* în *Prelegeri şi conferințe* (1992-1993), Iaşi, 1994, p. 173 ş.u.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

integrarea mai amplă în universalitate, în sfere de influenţă culturală reciprocă şi în sisteme de comunicare mai complexe şi mai largi decât cele tradiţionale: „Omul literat", cum îl numeşte Gh. Asachi[11], trebuie „să cerceteze sufletul şi cugetarea oamenilor celor mari din toate veacuri şi ţări", spre binele românilor şi „spre câştigarea în parte a celor întârziate" (sincronizarea în ritmul evolutiv al occidentului european); „în zilele de acum orice îmbunătăţire şi aflare a vreunei naţii trece în posesia tuturor, spre folosul oamenilor […]". Pentru acest învăţat cu orizont cultural enciclopedic şi bun cunoscător de limbi străine, tocmai traducerea este o cale principală de integrare în circuitul universal al culturii. Asachi traduce, prelucrează, imită texte literare, artistice şi ştiinţifice, autori ca Petrarca, Kotzebue, Boileau, manualul de matematică al lui Etienne Bézout etc., scrie despre traducere şi dificultăţile ei (se afirmă ca teoretician al traducerii) şi încurajează activitatea contemporanilor moldoveni în această direcţie.

Atenuat în alte spaţii europene sub influenţa istorismului romantic[12], sentimentul, iluminist şi cosmopolit, al apartenenţei la comunitatea universală de „literaţi" nu-l caracterizează doar pe Asachi, ci este, se poate spune, general în aceşti ani. În condiţiile „arderii etapelor", ale transformării sociale rapide, creaţia spirituală românească evoluează influenţată de un *ideal raţionalist-romantic,* care determină înţelegerea culturii ca „relaţie vie, mereu actualizată, peste spaţii şi vârste, între plăzmuirile spiritului uman, un dialog al acestui spirit cu sine însuşi […] în care diversitatea vocilor […] asigură o arie mai vastă, un joc fecund şi seducător de rezonanţe […]"[13], adică noi temeiuri de afirmare a creativităţii naţionale. În această înţelegere a relaţiei naţional-universal în activitatea spirituală a omenirii (cu importante consecinţe în evoluţia limbii) suntem îndreptăţiţi să vedem şi o manifestare a dimensiunii etice a culturii româneşti, o formă a respectului faţă de normele *interne* ale activităţii creatoare, în sensul afirmaţiilor lui E. Coşeriu la care ne-am referit.

Nelipsit de diferenţieri zonale, cronologice, diastratice, procesul reromanizării, al occidentalizării romanice a limbii şi a culturii române dezvăluie, cum am lăsat deja să se înţeleagă, aspecte de continuitate şi o unitate a semnificaţiilor lui fundamentale. În această privinţă prezintă interes nu numai recunoaşterea *generală* a importanţei activităţii de traducere pentru limba literară şi motivarea, de asemenea generală, politică şi etică a acestei activităţi, aspecte la care ne-am referit, ci şi faptul că

[11] În „Albina românească", Iaşi, X, 1839, nr. 12, p. 45.
[12] Cf. Ecaterina Cleynen-Serghiev, *„Les belles infidèles" en Roumanie. Les traductions des oeuvres françaises durant l'entre-deux-guerres,* Presses Universitaires de Valenciennes, 1993, p. 19.
[13] Ştefan Augustin-Doinaş, *Poezie şi modă poetică*, Bucureşti, 1972, p. 219, 222.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

prefețele cărților traduse *repetă* insistent anumite idei despre limba culturii române şi despre posibilitățile pe care ea le oferă traducătorului. Răspândite şi pe alte căi, ele descind în bună parte din ideologia lingvistică a iluminismului european, fiind adaptate specificului culturii şi momentului istoric şi configurând un adevărat curent de opinii format sub influența decisivă a marilor personalități şi cu sprijinul, deloc neglijabil, al cărturarilor mai modeşti. Pentru a-şi asigura credibilitatea, aceştia din urmă invocă, adesea, numele liderilor culturali, şi în mod special al lui I. Heliade Rădulescu, care a avut, într-adevăr, o contribuție decisivă la formarea limbii şi a culturii române moderne şi, cum vom vedea, la orientarea activității de traduceri din anii 1830-1860.

Prezentăm însă, mai întâi, câteva dintre ideile despre limba literară repetate de traducători în prefețe. Mulți dintre aceştia se plâng, astfel (cum s-au plâns, de fapt, şi înainte de 1830, începând chiar din secolele XVII-XVIII), de dificultățile întâmpinate, în munca lor, datorită stadiului de evoluție a românei literare şi lipsei lucrărilor normative. „În multe rânduri – scrie în 1831 Gr. Pleşoianu (BA, 32) – am vrut să mă las de tălmăcirea aceştii frumoase cărți [*Întâmplările lui Telemah, fiul lui Ulise* de Fénelon] din pricina greutăților ce-am cercat pentru multele ziceri neobicinuite în limba rumânească. Lipsa dicsionerului rumânesc, în care le-aşi fi putut găsi hotărâte după cele mai multe glasuri şi învoiri, îmi rădică toată nădejdea”[14]. Această sărăcie a românei literare este considerată de Gh. Asachi din perspectivă funcțională, atunci când, în 1832, observă că este „mult mai simțitoare decât să pare” „sarcina de a scrie”, de a reda literatura străină „cu mare credință” (fidelitate) într-o limbă „nedeprinsă a tractarisi obiecturi mai înalte” (SILRL, 281). De „neajungerea” limbii şi în particular a lexicului literar, de nedeterminarea semantică a cuvintelor prin lucrări normative, ca şi de lipsa de unitate a normelor se plâng mulți alți traducători (şi în general autori) din aceşti ani, chiar de la sfârşitul perioadei. În 1857, de exemplu, C. Aristia (BA, 137) mărturiseşte descurajarea şi gândul care l-au încercat de a părăsi traducerea („o muncă foarte plăcută”) din „lipsa de un dicționariu românesc” şi a unei gramatici „care să fie adoptată de toți”. N. A. Ursu şi Despina Ursu consideră că: „Lamentațiile acestor autori sau traducători, mai ales din jurul anului 1850, cu privire la sărăcia vocabularului limbii române literare şi la dificultatea de a trata în limba română de atunci diferite probleme ştiințifice, juridico-administrative, literare, artistice sau de altă natură *nu trebuie însă luate în mod strict, ca cele din jurul anului 1800,* de exemplu”, fiindcă „româna literară avea la acea dată un vocabular neologic suficient de bogat, iar

[14] *Apud Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 280. În continuare: SILRL.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

principalele ei stiluri funcţionale moderne erau deja constituite”[15]. În ceea ce priveşte activitatea normativă şi de cultivare a limbii, anii 1830-1860 se caracterizează printr-o adevărată „febră filologică”, cum a fost numită în epocă, prin intensitatea schimbului de idei şi a controverselor privitoare la limba literară. Dar, deşi preocuparea pentru ortografie, gramatică, lexicografie este generală, norma „academică” (prescriptivă) nu se prezintă încă fixată, la sfârşitul perioadei, în sensul afirmaţiilor lui C. Aristia[16]. Pe de altă parte, „neajungerea” limbii şi sublinierea acestui fapt în plan teoretic stimulează înnoirea românei literare, fiindcă în limbă noul se produce întotdeauna în tradiţie şi este cerut de neîmplinirile (de golurile) acesteia, aşa cum a remarcat, în repetate rânduri, E. Coşeriu.

Ideea, complementară, a „destoiniciei” limbii este, şi ea, mai veche în cultura românească[17]. Nu o dată, traducerea este privită ca formă de verificare, de demonstrare a virtuţilor expresive ale limbii, a calităţilor sale naturale. Transpunând astfel din latină în română propria-i teză de doctorat (*De peste orientali*), Pavel Vasici-Ungureanu o face cu gândul de „a da bold şi celorlalţi fii ai iubitului neam românesc să nu uite cine i-a născut” şi „voind […] a cerca în cât putem şi noi îndrăzni cu limba noastră […]”[18]. Sub influenţa lui Heliade, probabil, C. Aristia consideră (la 1836) româna mai aptă decât alte limbi pentru traducere, întrucât dispune de „construcţii robuste, măsuri, exactitate, cadenţă şi expresii energice” şi este „primitoare de noutăţi” (BA, 39). Şi Negruzzi traduce, la 1841, un poem al lui Byron, pentru a arăta că „limba românească e şi ea o limbă ca toate limbile şi, deşi în pruncie, poate mai frumoasă decât multe altele […]” (NO, 440). La G. Barițiu, încrederea în limbă îşi asociază îndemnul la valorificarea elementului popular în vorbirea cultă: „Ai noştri află vina în sărăcia limbei. […] vina este în capul nostru, că mai nici unii nu ne cunoaştem limba bine. S-a pomenit, la noi, ca aceia cari voiesc a lucra sau a traduce în româneşte să facă o călătorie şi să petreacă în deosebite ţinuturi pe unde lăcuiesc români?”; „Nici nu este limba noastră aşa de lipsită de cuvinte ca să nuj putem lucra cât de binişor cu dânsa, după cum se căiesc unii în gura mare; noi suntem săraci de aceea că nu-i învăţăm toate dialecturile” [19]. De fapt, G. Barițiu nu are în vedere doar graiurile populare, ci şi variantele literare din toate ţinuturile româneşti: „O limbă vorbită mai bine de cinci milioane de suflete trebuie să aibă o sumă frumoasă de cuvinte – afirmă el în

[15] N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 236.
[16] Vezi Iorgu Iordan – coordonator, *Istoria lingvisticii româneşti,* Bucureşti, EŞE, 1978, p. 36-70.
[17] Caracterizează iluminismul românesc, pentru care vezi A. Marino, *Iluminiştii români şi problema cultivării limbii,* I, II, în LR XIII, 1964, nr. 5, 6.
[18] Apud N. A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti,* Bucureşti, 1962, p. 68, 69.
[19] G. Barițiu, *Articole literare*, Bucureşti, 1959, p. 29, 59.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

articolul intitulat *Traducere,* din „Foaia literară" care apărea la Braşov în 1838 (BA, 46) –; dar unde ne sunt lexicoanele, unde este un Adelung… Dar gramatica românească în care şcoală se învaţă pe la noi? Gramaticile cele mai nouă şi mai bune a lui Eliad şi Pop din Bucureşti abia ne sunt cunoscute din nume. Cărţile care în Valahia ies nencetat de supt tipariu, câţi le citesc la noi?" Avem un îndemn la cunoaşterea, studierea, inventarierea formelor expresive ale limbii populare (o anticipare a programului „Daciei literare") şi, totodată, o invitaţie, adresată ardelenilor, la lectura cărţilor publicate peste munţi şi, în particular, la studiul lucrărilor normative. De toate acestea, crede Bariţiu, depinde „măiestria" (reuşita) traducerii.

Multe prefeţe vorbesc despre neologism, pe care, în 1832, Gh. Asachi, traducător al *Istoriei Imperiii Rosiene* de I. Kaidanov, se vede obligat să-l întrebuinţeze „din nevoia de a tâlcui […] ideile şi zicerile tehnice aflate în original" (SILRL I, 281). Şi alţi traducători se străduiesc să convingă cititorul de legătura necesară dintre cuvântul nou şi noţiunea sau ideea nouă şi de faptul că prezenţa neologismului în transpunerile româneşti ale literaturii străine nu poate fi evitată de cel care vrea să scrie „într-un stil mai potrivit cu civilizaţia veacului nostru" (NO, 514). Prin identificarea „culturei limbii şi a învăţăturilor" (I. Genilie, 1835: BA, 38), a progresului în limbă cu progresul în gândirea şi în viaţa socială a omului nu este motivată doar utilizarea neologismului în textul ştiinţific (P.I. Sebeni, 1837: SILRL I, 281) sau în textul filozofic (I. M. Poenaru, 1850: BA, 117), ci şi prezenţa lui în scrierea (vorbirea) omului cult, ca termen de cultură generală, fiindcă limba literară – remarcase deja I. Budai-Deleanu[20] – nu este la fel cu cea a lui „Oprea lui Bucur din pădure". La sfârşitul perioadei, în 1856, Ioan I. Voinescu simţea încă nevoia să justifice introducerea „cuvintelor streine" în cartea tradusă, fiindcă în ea se vorbeşte despre muzică, literatură, poezie, „ştiinţe înalte şi frumoase arte", pentru care „limba primitivă" (populară şi a textelor bisericeşti) nu are termeni adecvaţi, şi „a ne deştepta din somnul neştiinţei urmează să ne împrumutăm de la streini cu espresiile şi cuvintele ce ne lipsesc" (BA, 136). Pentru cărturarii români – între aceştia, personalităţi de seamă ca Heliade sau Bariţiu – traducerea reprezintă „unul dintre cele mai puternice mijloace de a ne îmbogăţi limba", „trecând prin toate dominiurile cunoştinţelor umane" (SILRL I, 281), un mijloc prin care româna literară „se va lăţi şi întinde în toate laturile orizontului ştiinţei şi, făcându-se capabilă a esprima orice cugetare, va deveni limba viitorului României" (SILRL I, 281). Prin această raportare a bogăţiei limbii la bogăţia de idei

[20] Vezi *Scrieri lingvistice.* Text stabilit şi glosar de Mirela Teodorescu. Introducere şi note de Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 134.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

ce se cer comunicate (pe care nu o întâlnim doar în prefețele traducerilor), epoca 1830-1860 şi chiar deceniile care-i urmează[21] se situează în continuitatea gândirii lingvistice a Şcolii Ardelene.

Orientată raționalist, teza stimulează, dar şi îngrădeşte, totodată, împrumutul neologic.

Unele dintre prefețele traducerilor vorbesc şi de originea împrumuturilor neologice întrebuințate de tălmăcitori, evidențiind o generală orientare spre latină şi spre limbile romanice, şi ea specifică, cum se ştie, vremii. În 1835, Negruzzi citează pe Heliade pentru a oferi un răspuns celor care „vor întreba de unde sunt zicerile", „cuvintele streine ce el au întrebuințat" transpunând în română piesa lui Ducange şi Dinaux: la o asemenea întrebare, el „va răspunde cu un literat bărbat român că sunt de acolo de unde este toată limba noastră, de unde sunt zicerile *om, cap, ochi, urechi, nas, dinte*" şi din limbile romanice; „Noi nu ne împrumutăm cu cuvintele ce ne lipsesc, ci le luăm ca o moştenire de la maica noastră (latina) şi ca o parte ce ni să cuvine de la surorile noastre (ital., franț., span. şi port.)"[22].

Traducătorii anilor 1830-1860 nu ignoră faptul că neologismele pot îngreuna lectura textelor pe care ei le transpun în română cu scopul, adesea declarat, de a participa la educația şi la instruirea nației. Această principală finalitate a traducerii explică preocuparea de a scrie „în limbă cât mai simplă" (I. Sibineanu, 1833) şi „pă înțelegerea cititorilor" (Heliade, 1837)[23], mărturisită mai ales în cazul textelor de popularizare a ştiinței şi al scrierilor cu conținut moral şi religios. Accesibilitatea îşi subordonează, uneori, cerința respectării normelor funcțional-stilistice: „n-am luat un stil matematic; m-am coborât până la clasul cel mai de jos şi am scris astfel cum să fiu înțeles" (J. Vălceleanul, 1845:BA, 96). Despre „pedantismul de a introduce inovații de vorbe neînțelese" „fără de cuvânt, când nici lipsa, nici nevoia nu le cere neapărat, lucru ce împiedică întinderea ideilor şi cunoştințelor folositoare" scrie şi G. Ioanid, în 1859 (BA, 146; vezi şi 79, 120, 121, 124, 146). Constatăm, prin urmare, şi atitudini deschise față de neologism, şi un anume purism neologic, la care se adaugă poziția moderată a traducătorilor care-şi propun să fie „cumpeniți la întrebuințarea zicerilor de curând priimite": „nici să ne coborâm cu expresiile prea jos, nici să ne depărtăm peste măsură de obiceiul obştesc […] ca nu cumva la

[21] Vezi, de exemplu, T. Maiorescu, *Neologismele,* în *Critice.* Antologie şi prefață de Paul Georgescu. Text stabilit de Domnica Stoicescu, Bucureşti, 1966, p. 331 ş.u.

[22] Textul (vezi NO, 447) se regăseşte, în formă aproape identică, la Heliade, în prefața gramaticii din 1828. Vezi Ion Heliade-Rădulescu, *Scrieri lingvistice.* Ediție, studiu introductiv, note şi bibliografie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973, p. 60. În continuare: Heliade, 1973.

[23] BA, p. 35, 43.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

greutăţile ştiinţei să adăugăm pe ale unei limbi pretenţioase […]" (D. Pavel, 1850)[24]. Aceste atitudini, ca şi altele, corespunzătoare, faţă de variantele probleme ale limbii literare sunt observate în epocă şi, pe baza lor, „învăţaţii pandemoniului nostru literar", cum îi numeşte Negruzzi (NO 1, 267), sunt împărţiţi în liberali (sau radicali), moderaţi (sau cumpăniţi) şi conservatori.

Adesea, prefeţele atenţionează cititorul asupra posibilităţii de a utiliza glosarele explicative anexate textului (BA 35, 120) sau asupra „tălmăcirii cuvintelor streine" „cu alte vorbe mai populare, închizându-le în paranteze" sau „în josul paginii prin notiţe care corespund cu numărul ce poartă fiecare zicere în chestiune" (T. E. Ciocanelli, 1855: BA, 128). Întâlnit frecvent în epoca de tranziţie şi în cele două decenii imediat următoare[25], procedeul glosării împrumuturilor neologice prin calc, cuvinte populare sau mai vechi şi prin perifrază şi-a redus apoi utilizarea, arătând o schimbare de optică, semnificativă pentru evoluţia limbii literare, a oamenilor de ştiinţă, a autorilor de manuale, a legiuitorilor şi jurnaliştilor. Când, după 1850, menţin glosarea, o fac cu speranţa că nu doar îşi ajută prin explicaţii lectorii să înţeleagă mesajul, ci îi şi obligă „să înveţe multe ziceri streine fără voie" (BA, 128), dublu rol atribuit procedeului încă din perioada Şcolii Ardelene şi exprimat prin diferenţierea lui formală: glose explicative (de exemplu *contract* adică *tocmeală*) şi glose expresive (*tocmeală* sau *contract*), cum le numeşte Al. Niculescu[26].

Grija pentru cititor a traducătorului conştient de riscul inovaţiilor lingvistice, asociată, complementar, cu dorinţa de a impune aceste inovaţii conduce şi la elaborarea dicţionarului de neologisme. Remarcabil literat şi pictor, totodată, traducător din franceză şi admirator al lui Aimé Martin (pe care, asemenea lui Heliade, încearcă să-l imite când, în 1846, lansează un „plan de o mică bibliotecă universală"), I. D. Negulici publică, la 1848, un *Vocabular român de toate vorbele străbune repriimite până acum în limba română şi de toate cele ce sunt a se mai priimi d-acum înainte, şi mai ales în ştiinţe* (vezi SILRL, I, 318). Autorul, a cărui orientare latinist-italienizantă este arătată chiar de titlul acestui dicţionar, ţine să precizeze că scopul actului său cultural „a fost de a facilita înţelesul cărţilor ce se tipăresc astăzi într-o limbă curată şi radicală", în mare parte traduceri, unele dintre ele ale lui Negulici însuşi[27].

---

[24] *Apud* N. A. Ursu, *lucr. cit.,* p. 112.

[25] *Ibidem,* p. 23, 47, 48, 61, 64; N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 246 ş.u., 257.

[26] Vezi *Individualitatea limbii române între limbile romanice,* 2. *Contribuţii socioculturale,* Bucureşti, 1980, p. 156.

[27] Un alt remarcabil traducător şi autor de dicţionar de neologisme (Iaşi, 1851) este P. T. Stamati.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

Sunt însă şi cazuri când traducătorii declară că nu şi-au propus nici să scrie în limbă cât mai simplă, şi nici să-şi ajute prin explicaţii (prin glosări) cititorii, chiar dacă recunosc dificultatea abordării textului. Spre deosebire de mulţi dintre contemporani, A. Treboniu Laurian introduce, astfel, la 1846, în traducerea din franceză a manualului lui A. Delavigne, o terminologie filozofică cu pronunţat caracter neologic, fără a recurge la glosare. Profesorul de la Colegiul Naţional din Bucureşti vorbeşte, în prefaţa cărţii, despre eforturile făcute spre a reda originalul „cât mai credincios" şi despre importanţa formării, în cultura noastră, a unei „limbi filozofice pentru cugetarea filozofică", precizând următoarele: „Poate că pentru mulţi ar fi fost de dorit a adauge la sfârşit un vocabulariu de terminii cei de nou introduşi, cu esplicarea lor, dară […] am socotit şi tot lucrul acesta de prisos, căci termenii aceia tot se esplică în decursul operei şi se freacă prin deasă aplicare; şi în tot modul cel ce vrea să se folosească citind-o, trebuie să întreprinză o citire regulată, iar nu numai fragmentară […]"[28]. Prin urmare Laurian remarcă faptul că în ştiinţă şi în filozofie înţelegerea limbii este o problemă de studiu aprofundat. În alte cazuri, traducătorul renunţă la explicaţii lexicale pentru a nu cauza „o mai mare confuziune decât înţelegere" (BA, 128), el fiind conştient de dificultatea transpunerii conceptelor ştiinţei dintr-o limbă de cultură avansată, înzestrată cu mijloace adecvate de expresie a ideilor abstracte, în alta mai apropiată de stadiul concret al vorbirii populare.

Şi alte idei despre limba literară[29] se repetă în prefeţele traducerilor şi în diverse alte texte contemporane lor. Ne limităm la cele prezentate, considerându-le suficiente pentru a argumenta afirmaţia făcută cu privire la unitatea (în diversitate) a direcţiei filologice româneşti din anii 1830-1840.

Vorbind despre influenţa decisivă a marilor personalităţi culturale în formarea curentului de opinii privind limba literară şi rolul traducerii în modernizarea ei, am menţionat deja numele lui I. Heliade-Rădulescu, asupra căruia ne oprim în cele ce urmează.

Interesul lui Heliade pentru traducere este strâns legat de cel arătat limbii literare (care-i datorează, în cea mai mare măsură, profilul modern) şi poate fi motivat prin raportare la portretul intelectual al scriitorului, cum apare el din cărţile lui D. Popovici. Spirit activ, dotat cu inteligenţă, cultură enciclopedică şi dorinţă de cunoaştere, umanitar şi cosmopolit, dar pe de altă parte mereu mai adâncit în romantism, Heliade a fost „un luptător în

[28] *Apud Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* I, Bucureşti, 1956, p. 184.

[29] De pildă, numeroase prefeţe (vezi BA) vorbesc despre necesitatea orientării preferenţiale spre limbile şi literaturile latină şi neolatine (în special franceză, dar şi italiană), pornind de la ideea romanităţii românilor şi considerând exemplaritatea limbilor menţionate, prestigiul lor ca limbi de cultură.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

mijlocul unei generaţii de luptători, pentru mântuirea ţării sale”[30], un lider pasionat al acestei generaţii. „Pedagog prin vocaţie”, a ştiut să-şi îndrume, să-şi influenţeze contemporanii, în ochii cărora s-a bucurat de un real prestigiu, să orienteze activitatea din cele mai importante zone ale culturii moderne pe căi rodnice şi adecvate momentului istoric. Preocupat în mod deosebit de limbă, a construit, pornind de la ideile Şcolii Ardelene, un plan concret de unificare şi înnoire în spirit latin (romanic) a românei literare (Heliade, 1973, 81 ş.u.), pe care l-a încadrat într-un program mai larg de modernizare a vieţii spirituale şi materiale a românilor şi l-a popularizat îndeosebi prin intermediul presei. Astfel se asigură unitatea în diversitatea activităţilor literare şi culturale ale scriitorului, unitate pe care grija lui specială pentru limbă o consolidează, fiindcă ea este pretutindeni vizibilă, indiferent de specificul domeniului cultural (literatură originală şi tradusă, şcoală şi manuale, teatru, presă, societăţi literare etc.).

Activitatea lui Heliade în domeniul traducerii are, mai întâi, o latură practică: Heliade este cel mai important traducător al anilor 1830-1860, judecând chiar după numărul titlurilor (31), după numele celebre care i-au reţinut atenţia, după varietatea genurilor textuale traduse (artistice, ştiinţifice, religioase) şi chiar după calitatea traducerilor, fie ea inegală, cum s-a remarcat[31]. Heliade traduce pentru luminarea românilor prin cunoaşterea valorilor culturii universale, pentru a oferi literaturii naţionale modele demne de urmat şi pentru a aduce româna la înălţimea culturală a limbilor europene avansate. Pentru Heliade, traducerea este un important laborator al înnoirii şi al înfrumuseţării limbii naţionale, unde aceasta se vede obligată de superioritatea expresivă a originalului să se mlădieze (nuanţeze), să se unifice şi să-şi extindă cadrul (să se îmbogăţească, să se diversifice). Este un laborator bine cunoscut scriitorului: „am vrut să-mi fac vocabularul termenilor tehnici şi m-am apucat de traducţii; am început mai întâi grămatica[32] […] să-mi formez limba grămăticii. Pe urmă am făcut sau am cules o geografie, am tradus cursul de matematică al lui Francoeur, logica lui Condillac, câteva lecţii de literatură sau de poetică şi retorică”, pentru „a boteza” în limba noastră noţiunile acestor ştiinţe şi a „îndeplini lipsele” pe care „moşii noştri” „n-au avut vreme a le deplini” (Heliade, 1973, 86-88).

Heliade se îndreaptă şi spre „autorii cei mai vestiţi noi”, între care Lamartine şi Byron, sperând că, după modelul acestor mari creatori de artă

[30] Vezi Dimitrie Popovici, *Ideologia literară a lui Ion Heliade-Rădulescu,* Bucureşti, 1935, p. 11.

[31] Vezi M. Anghelescu, *Ion Heliade-Rădulescu,* Bucureşti, 1986, p. 36, 12, 191. În continuare: Anghelescu.

[32] *Gramatica românească* publicată în 1828 de către Heliade la Sibiu nu este, însă, o simplă traducere.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

literară, s-ar putea de asemenea forma „limba inimii sau a simtimentului” şi s-ar putea verifica „pe cât se mlădie limba şi pe cât este destoinică să esprime acele idei atât de frumoase […] „ale literaturii universale (Heliade 1973, 88). La fel ca mulţi dintre predecesorii şi contemporanii săi (*supra*), în spirit iluminist şi romantic, totodată, el constată că „vorbele şi frazele îi lipsesc românei”, limbă „nobilă”, însă, prin „urzirea sau scheletrul” ei „mare”, „elegant”, cu calităţi clasice: „energia nu îi lipseşte, armonia se vede pretutindeni” (Heliade, 1973, 85). Ba chiar, dacă „ar fi fost în mijlocul Europii sau dacă am fi avut noi de vecini pe franţezi, englezi, italieni şi germani, încât obiceiurile, instituţiile şi cunoştinţele lor să ne fi fost mai familiare”, atunci româna „s-ar fi cuvenit la ideile şi drumul cel nou” ale unor genii ale literaturii universale ca V. Hugo[33]. În spiritul epocii sale, Heliade crede în capacitatea scriitorului, a poetului şi a traducătorului talentat de a aduce româna la înălţimea culturală a limbilor europene avansate (în special a italienei), pe baza unor principii raţionale şi practice, a unor criterii de selecţie precise şi a unor modele de prestigiu alese cu grijă faţă de geniul limbii şi de apartenenţa ei genetică la lumea latină. Heliade este convins că scriitorul, respectiv traducătorul talentat ştie să găsească „materialul” limbii literare în „limba norodului”, punând în valoare, ca un adevărat arhitect, noblețea înnăscută a acesteia: „Limba norodului este […] un material; iar arhitectul nu e norodul […] Alţii sunt carii fac planul, şi alţii care zidesc şi alţii cheltuiesc. Toţi însă la un loc sunt de trebuinţă la zidirea acestui edificiu […] Fieştecare-şi are drepturile sale […]”; cultura românească poate profita, şi sub acest aspect, de exemplul scrierilor lui „Omer, Virgil, Dante, Petrarc, Alfieri, Volter, Rasin, Şakspir, Poppe şi alţii [care] au găsit materialul [adecvat ideii poetice] în limba norodului” (BA, 43).

Am menţionat deja rolul special al lui Heliade în formarea curentului de traduceri din această epocă, numită, datorită activismului său cultural, „eroică”. Încă din 1827, cărturarul muntean include, între obiectivele societăţii literare proiectate împreună cu D. Golescu, „încuragiarea spre traducţiuni în limba patriei şi tipărirea acestora” (*apud* Anghelescu, 39). Multă vreme, de acum înainte, Heliade sprijină şi orientează activitatea contemporanilor în acest domeniu şi se ocupă de publicarea traducerilor în editura şi în periodicele sale. Deşi nu au fost nici primele din cultura românească[34], şi nici singurele elaborate în epocă (Anghelescu, 182), proiectele de biblioteci universale (colecţii de carte) pe

[33] Vezi scrisoarea lui către Negruzzi, publicată ca preambul la *Maria Tudor,* în 1837: NO, 514.

[34] Cele două programe de traducere elaborate în Moldova, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, au avut un rol important în ceea ce priveşte formarea deprinderilor de traducere şi cunoaşterea literaturii universale, religioase şi laice, la noi. Vezi N. A. Ursu şi Despina Ursu, *lucr. cit.,* p. 22, 23.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

care le iniţiază sunt remarcabile încercări de planificare a unei foarte importante activităţi culturale, de traducere şi tipărire a rezultatelor ei. Mai mult sau mai puţin universale şi mai mult sau mai puţin utopice (în special cel din 1846, inspirat de grandioasa întreprindere de librărie a lui Aimé Martin)[35], ele impresionează prin disponibilitatea culturală pe care o arată şi prin eclectismul lor, care puteau fi benefice pentru cititorul român. Proiectele lui Heliade – este de părere D. Popovici[36] – ar fi avut urmări mai importante dacă în acel timp (în preajma evenimentelor din 1848) comandamentele politice nu s-ar fi aflat în primul plan al existenţei naţiunii, dacă n-ar fi apărut programul „Daciei literare" şi dacă intelectualii noştri n-ar fi fost buni cunoscători de limbi străine. Într-adevăr, literatura universală (de toate genurile, nu doar beletristica) nu a fost receptată numai prin traducere, ci a existat, de asemenea, un însemnat „circuit *lettré*" al cărţii străine. În această privinţă este elocvent numărul mare de volume şi de reviste în limba franceză (şi nu numai) înregistrate în cataloagele bibliotecilor publice şi private de la noi[37]. Reromanizarea sau occidentalizarea romanică a limbii şi a culturii române este, se poate spune, atât efectul unui contact direct cu literatura universală, cât şi al unuia mediat de traducere, al unui proces de cunoaştere diferenţiat diastratic, în funcţie de mai multe categorii de receptori.

Heliade crede că traducerile „înfrumuseţează şi nobilesc limba", sporindu-i rezervele expresive şi că ele impun valoroase modele stilistice, pregătind astfel, într-o epocă de renaştere naţională, calea afirmării literaturii române: „deschid drumul compoziţiilor originale" (*apud* Anghelescu, 77, 106). Cu zece ani înaintea celebrului apel al lui Kogălniceanu, lansat la 1840 în „Dacia literară", Heliade orientează activitatea de alcătuire a unui repertoriu dramatic, la noi, nu numai spre traducere, ci şi pe făgaşul inspiraţiei naţionale: „Istoria noastră este plină de întâmplări şi de fapte mari şi eroice, şi este un izvor de unde să se adape duhurile şi cu tragedii originale. Daţi dară ajutor, tinerilor simţitori, înţelepţi, *a alcătui şi a tălmăci,* să înzestraţi biblioteca teatrului cu faptele voastre" (*apud* Anghelescu, 77).

Spiritul critic nu-i lipseşte lui Heliade, deşi, presat de nevoile culturale ale vremii, el lansează cunoscutul îndemn: „Scrieţi […], numai scrieţi", „nu e vremea de critică". Dar Heliade crede în rolul educativ al traducerilor, pe care le apreciază după *criterii* de ordin moral, intelectual şi lingvistic, ca în prefaţa la *Julia sau noua Heloisă,* unde vorbeşte despre „folosul ce poate pricinui această carte tinerimei" „în prefacerea

[35] Vezi D. Popovici, *lucr. cit.,* p. 164.
[36] *Ibidem,* p. 177, 193, 195.
[37] Vezi şi P. Oprescu, *Înfiinţarea şi dezvoltarea bibliotecilor publice româneşti în epoca „Regulamentului Organic",* în „Studii şi cercetări de bibliologie", I, 1955, p. 43 ş.u.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

năravurilor", a gândirii şi a vorbirii: cititorii „gândindu-se la fiecare fras şi period, învaţă a cugeta" (BA, 43). Datorită lui Heliade, calitatea numeroaselor traduceri publicate în paginile „Curierului de ambe sexe" este, aşa cum constată M. Anghelescu (102, 104, 105), „mai întotdeauna onorabilă, adesea excelentă", iar autorii traduşi „rezistă destul de bine scurgerii timpului". Heliade pregăteşte şi terenul criticii filologice şi literare prin faptul că publică unele traduceri împreună cu aprecierile comentatorilor cunoscuţi (şi ele traduse) sau însoţite de propriile-i observaţii, referitoare, adesea, la *limba* textelor. Intervine chiar în text, modificând soluţiile de transpunere în română ale traducătorilor, şi nu se fereşte să recunoască acest lucru (BA, 60): în cazul *Henriadei* lui V. Pogor schimbă „vorbele" „care nu era gramaticeşte" şi pe cele care i-au părut a nu fi „aşa poetice", adică potrivite cu stilul înalt cerut de epopee. Când elimină unele particularităţi fonetice, gramaticale, lexicale invocând caracterul lor regional sau învechit în raport cu stadiul de evoluţie a românei literare, aplică, de fapt, criteriile proprii de selecţie a normei, expuse în corespondenţa cu C. Negruzzi, G. Barițiu, P. Poenaru, publicată începând din 1836 (vezi Heliade 1973, 81-181). Asemenea corecturi sunt aduse mai ales traducerilor realizate de către moldoveni: Hrisoverghi, V. Pogor, C. Negruzzi. Dacă Negruzzi este convins de justeţea argumentelor lui Heliade şi urmează principiile promovate de acesta, în practica scrisului său, în alte cazuri, intervenţiile cărturarului muntean şi observaţiile lui referitoare la limba traducătorilor moldoveni stârnesc reacţii, chiar violente: aşa se naşte polemica, din 1838, cu Gh. Săulescu, filologul ieşean de orientare latinist-arhaizantă şi regional-moldovenească[38]. Pretextul imediat al acesteia este reproducerea, în „Curierul de ambe sexe", a unei traduceri apărute în „Albina românească", adnotată ca limbă în modul cel mai nefavorabil de către Heliade, cu referire, mai ales, la formele moldoveneşti. Un articol intitulat *Literatură* precedă această reproducere, susţinând unificarea limbii literare pe baza modelului cărţii bisericeşti de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi acuzând „Albina" de înlocuirea acestui prestigios model cu cel al „limbii locului". Evoluţia limbii literare va confirma multe dintre opiniile lui Heliade[39].

Existenţa unor diferenţe zonale în procesul reromanizării este observată, între alţii, de către G. Ibrăileanu[40], cu referire la anii 1840-1880. Acesta vorbeşte despre „opera mai utilitară" a Munteniei şi de opera „de lux" a Moldovei, unde „cultura apuseană găseşte „păzitori care s-o

[38] Vezi I. Zugun, *Unitate şi varietate în evoluţia limbii române literare,* Iaşi, 1977, p. 48.
[39] Găsim la Heliade şi interesante observaţii despre tehnica traducerii, dificultăţile şi condiţiile reuşitei ei, despre relaţia dintre desemnare, semnificaţie, sens în traducerea textului poetic, cu un cuvânt, elemente de teoria traducerii.
[40] Vezi *Spiritul critic în cultura românească.* Ediţie […] de C. Ciopraga, Iaşi, 1970.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

examineze", unde se afirmă spiritul critic[41] (într-o „fericită sinteză", până la 1866, cu „spiritul novator") şi unde ia naştere curentul istoric şi popular al „Daciei literare". În seria spiritelor critice nu este inclus Asachi, şi nici munteanul Heliade, ei fiind reprezentanţii epocii „eroice" conduse de principiul: „Băieţi scrieţi, numai scrieţi". Spiritul critic al culturii româneşti se afirmă – este de părere Ibrăileanu – prin Kogălniceanu, Russo, Negruzzi şi Alecsandri, care privesc traducerea aşa cum privesc toate problemele culturii, literaturii şi limbii române literare. Ei proclamă originalitatea naţională drept însuşirea cea mai de preţ a culturii poporului, expresia „sufletului" acestuia, orientează cultura „majoră" spre cea populară, spre folclor, spre graiul viu, spre istorie şi spre vechea cultură românească, dar şi spre realitatea contemporană.

Încă din 1837, când publică, la Berlin, studiul *Moldova şi Muntenia. Limba şi literatura română sau valahă,* destinat să contribuie la cunoaşterea noastră în străinătate, M. Kogălniceanu remarcă ponderea mare a traducerilor în ansamblul literaturii existente în română, referindu-se în special la „poezia dramatică"[42]. Tonul aproape neutru al acestei constatări se schimbă la 1840, când, în *Introducţie* la „Dacia literară", afirmă categoric: „Dorul imitaţiei s-a făcut la noi o manie primejdioasă, pentru că omoară în noi duhul naţional. Această manie este mai ales covârşitoare în literatură. Mai în toate zilele ies de subt teasc cărţi în limba românească. Dar, ce folos! Că sunt numai traducţii, şi încă şi acele de ar fi bune. Traducţiile însă nu fac o literatură. Noi vom prigoni cât vom pute această manie ucigătoare a gustului original, însuşirea cea mai preţioasă a unei literaturi" (M. K., 56). În acelaşi an, Kogălniceanu protestează contra xenomaniei în toate domeniile vieţii sociale şi contra lipsei de interes a „evangheliştilor" (cunoscători de limbi şi literaturi străine) faţă de „producţiile naţionale" (M. K., 75, 76, 79).

Trebuie observat însă din nou faptul că nu este vorba, în cazul lui Kogălniceanu (al „Daciei literare"), de o subapreciere a foloaselor cunoaşterii culturii universale, fie ea mediată de traduceri, ci doar de o reevaluare (sub influenţa ideilor romantice ale lui Herder şi Michelet) a raportului dintre literatura naţională şi traducere în procesul europenizării, reromanizării, prin punerea în valoare a celei dintâi: „Niciodată – scrie Kogălniceanu[43] – n-am fost contrar ideilor şi civilizaţiei străine"; „am fost şi sunt de idee că în secolul al XIX-lea nu este iertat nici unei naţii a se

[41] Spiritul critic, observă E. Coşeriu, este dovada maturităţii unei culturi (*Prelegeri şi conferinţe ,* p. 177).
[42] Vezi M. Kogălniceanu, *Despre literatură.* Ediţie de Dan Simonescu, Bucureşti, 1956, p. 40, 42. În continuare: M. K.
[43] *Apud* P. Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii şi cercetări asupra epocii paşoptiste,* Bucureşti, 1974, p. 53.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)

închide înaintea înrâuririlor timpului, de a se mărgini în ce are, fără a se împrumuta de la străini. Aceasta astăzi nu este iertat chiar chinezilor. Propăşirea este mai puternică decât prejudecăţile popoarelor; şi nu este zid destul de înalt şi de tare care să o poată opri în drumul său". Scriitorul însuşi traduce (remarcabil) şi are cuvinte de laudă pentru Heliade, Gr. Pleşoianu, Asachi, Negruzzi, Donici şi pentru alţi autori de traduceri bine alcătuite, cu calităţi artistice şi care conţin idei ce slujesc progresului social (vezi M. K., 34, 36, 68). Lupta lui Kogălniceanu este dusă împotriva exceselor, a maculaturii importate, a „pacotilei de versuri fără poezie", a romanelor de proastă calitate, a „extractelor uscate […] din jurnaluri străine şi care, multe, n-au cel mai mic interes pentru români", a pieselor de teatru „rău alese, sfâşiate şi rău întocmite" (M. K., 60, 105, 131, 173). Astfel, ni se oferă un proces al formelor fără fond înaintea lui Maiorescu[44], susţinut de Al. Russo şi G. Barițiu, şi doar „în aparentă opoziție față de momentul Heliade" (Anghelescu, 182, 183).

Faptele prezentate evidenţiază câteva dintre importantele semnificaţii ideologice şi culturale care se atribuie, între 1830 şi 1860, traducerii. Curentul de opinii privind rolul acesteia în procesul complex al reromanizării românei literare se formează prin contribuţia decisivă a marilor personalităţi (Heliade, în primul rând), dar şi cu sprijinul cărturarilor mai modeşti. Insistenţa cu care anumite idei despre limba literară sunt reluate de traducători subliniază, încă o dată, unitatea (în diversitate) a direcţiei filologice româneşti.

LA TRADUCTION DANS L'HISTOIRE DU ROUMAIN LITTÉRAIRE. ATTITUDES THÉORIQUES SPÉCIFIQUES AUX ANNÉES 1830-1860

(Résumé)

Notre travail met en évidence quelqu'unes des significations idéologiques et culturelles importantes attribuées au processus de traduction pendant la période 1830-1860. Le courant d'idées concernant le rôle de la traduction dans le processus complexe de la réromanisation du roumain littéraire se forme grâce à la contribution décisive de grandes personalités (Heliade, avant tout), mais aussi des lettrés plus modestes. La persévérance avec laquelle les traducteurs reprennent certaines idées sur la langue littéraire souligne, encore une fois, l'unité (en diversité) de l'orientation de la philologie roumaine.

[44] *Ibidem,* p. 7, 53.

BDD-A6354 © 2004-2005 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 16:08:26 UTC)